

Μια φουκωκική ανίχνευση των απαρχών της διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19

Αποτελεί ο τρόπος διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού σε σχεδόν πλανητικό επίπεδο κάτι το καινοφανές ή μήπως αντλεί την προέλευσή του από μια πρότερη κατάσταση πραγμάτων; Υπόκειται το συγκεκριμένο μοντέλο διακυβέρνησης της τρέχουσας πανδημίας σε μια ορισμένη γενεαλογία; Στο κείμενό του «Ο Νίτσε, η γενεαλογία, η ιστορία» (1971), ο Μισέλ Φουκώ ορίζει τη γενεαλογία, ή αλλιώς «εμπράγματη» ιστορία, ως μέθοδο «ανάλυσης της προέλευσης» ή της «εμφάνισης» μιας ορισμένης πρακτικής.¹ Το να μιλά κάποιος για προέλευση στο πλαίσιο της φουκωκικής γενεαλογίας σημαίνει να αναλύει ένα πλέγμα σύνθετων, πολλαπλών και πολύμορφων σχέσεων εξουσίας και γνώσης που βρίσκεται στις απαρχές μιας πρακτικής.

Στην παράδοση της 15^{ης} Ιανουαρίου 1975, η οποία περιλαμβάνεται στον τόμο *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1974-1975*,² καθώς και στο κεφάλαιο «Ο πανοπτισμός» από το *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*,³ ο Φουκώ φαίνεται να μας προσφέρει με έναν εξαιρετικά διαινή τρόπο τη γέννηση της τρέχουσας πρακτικής διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19, που δεν είναι άλλη από το μοντέλο διαχείρισης της πανούκλας. Το «μοντέλο εγκλεισμού του πανωλόβλητου», όπως το ονομάζει, διαδέχθηκε στο ξεκίνημα του 18^{ου} αιώνα το μοντέλο αποκλεισμού του λεπρού. Σε αντίθεση με τη διαχείριση της λέπρας, η οποία απαιτούσε τον εξοβελισμό του λεπρού από την κοινωνία ως επικίνδυνου, η διαχείριση της πανούκλας τοποθέτησε όχι μόνο τον πανωλόβλητο, αλλά όλο τον πληθυσμό εν γένει, στο επίκεντρο ενός πειθαρχικού μηχανισμού, σκοπός του οποίου ήταν η αναχαίτιση της εξάπλωσης της μεταδοτικής νόσου μέσω του αυστηρού ελέγχου της κυκλοφορίας των σωμάτων.

Αυτό που χαρακτήριζε τη λέπρα ήταν η σπανιότητά της, ότι αναπτυσσόταν πολύ αργά και δεν μεταδιδόταν εύκολα, ενώ τα εξωτερικά σημάδια της νόσου την καθιστούσαν εύκολα

Ο Γεράσιμος Κακολύρης διδάσκει σύγχρονη ηπειρωτική φιλοσοφία στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

αντιληπτή, έτσι ώστε η διάγνωσή της να γίνεται από κοινούς ανθρώπους ή από τον ιερέα. Αντιθέτως, η πανούκλα, όπως και ο κορωνοϊός σήμερα, μεταδιδόταν εύκολα και γρήγορα με άμεση ή έμμεση επαφή, πληττοντας σε σύντομο χρονικό διάστημα ολόκληρους πληθυσμούς, οπότε δεν ήταν δυνατό να αντιμετωπιστεί απλώς με τον αποκλεισμό των φορέων της νόσου εκτός πόλης, ειδικά από τη στιγμή που ο εντοπισμός τους ήταν δύσκολος. Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της νόσου κατέστησαν αναγκαίο τον μετασχηματισμό της διαχείρισής της, σε σχέση με τη λέπρα: δεν αρκούσε πλέον η απλή δυαδική διαίρεση του πληθυσμού σε υγιείς και νοσούντες και ο επακόλουθος εξοβελισμός από την πόλη των θυμάτων της νόσου.

Αυτό που χαρακτηρίζει μια επιδημία ή πανδημία είναι το πέρασμά της από το ένα σώμα στο άλλο, η κυκλοφορία της ή η ροή της μεταξύ μιας πολλαπλότητας σωμάτων. Η επιδημική ή πανδημική νόσος κυκλοφορεί μέσω της ίδιας της καθημερινής κυκλοφορίας των σωμάτων. Αυτό που καθιστά ταχεία τη μετάδοση, δεν είναι μόνο η μεταδοτικότητα του μικροβίου, αλλά και τα μέσα μεταφοράς του (από ζώο σε άτομο, από άτομο σε άτομο, από πόλη σε πόλη, από λιμάνι σε λιμάνι, από αεροδρόμιο σε αεροδρόμιο). Όσο πιο πυκνή και ευρεία η κυκλοφορία των σωμάτων, όσο αποτελεσματικότερα τα δίκτυα της κυκλοφορίας τους, τόσο ευκολότερη η κυκλοφορία του ιού. Κατά μία έννοια, η απειλή είναι λιγότερο το μικρόβιο απ' ό,τι τα ίδια τα δίκτυα ή η κυκλοφορία. Όπως σημειώνει ο Γιουτζήν Θάκερ (Eugene Thacker), μια «επιδημία μπορεί να είναι επιδημία –και όχι απλώς “ενδημία”– μόνο εάν κάθε κυκλοφορία ρέει, μόνο εάν τα δίκτυα εμπορίου και ταξιδιού λειτουργούν σωστά».⁴ Συνεπώς, αυτό που σημάδεψε τη διαχείριση της πανδημίας της πανούκλας ήταν η προσπάθεια χειρισμού της κυκλοφορίας της νόσου μέσω του ελέγχου της κυκλοφορίας των σωμάτων. Η διακυβέρνηση της νόσου σήμαινε την άρθρωση μιας τοπολογίας, εντός της οποίας μπορούσε να παρεμβαίνει και να παρεμποδίζει επιλεκτικά ένα δίκτυο ή μια κυκλοφορία.

Σε αντίθεση με τη διαχείριση της λέπρας που υποκίνησε τον αποκλεισμό, η διαχείριση της πανούκλας «υποκίνησε αντιθέτως πειθαρχικά σχήματα» (ET, 226). Στην περίπτωση της πανούκλας, δεν είναι εφικτός ο μαζικός και δυαδικός διαχωρισμός των νοσούντων από τους υγιείς και ο επακόλουθος αποκλεισμός των πρώτων εκτός πόλης, όπως συνέβαινε στην περίπτωση των λεπρών. Αντιθέτως, η διαχείριση της πανούκλας απαιτεί πολλαπλές διαιρέσεις του πληθυσμού και του χώρου, «εξατομικευτικές κατανομές» στον χώρο –δηλαδή ο καθένας οφείλει να βρίσκεται εκεί ακριβώς που του επιβάλλεται να είναι–, καθώς και την «οργάνωση σε βάθος των επιτηρήσεων και των ελέγχων» αυτών των διαιρέσεων και κατανομών. Όλα αυτά οδηγούν, σύμφωνα με τον Φουκώ, σε «επίταση και διακλάδωση της εξουσίας» (ET, 226).

Η διαχείριση της πανδημίας εισάγει τα ατομικά σώματα σε ένα συγκεκριμένο δίκτυο πειθαρχικών σχέσεων. Η πανούκλα ως μορφή αταξίας, πραγματικής και ταυτόχρονα φανταστικής, «έχει ως ιατρικό και πολιτικό σύστοιχο την πειθαρχία» (ET, 226). Για τον Φουκώ, στην «πανούκλα απαντά η τάξη· αναλαμβάνει να ξεδιαλύνει [...] τη σύγχυση της ασθένειας, που μεταδίδεται όταν τα σώματα ανακατεύονται» μεταξύ τους. Η τάξη καθορίζει για το καθένα τη θέση του (ET, 225). Ο κανονισμός και ο έλεγχος της τήρησης αυτής της τάξης διεισδύουν μέχρι τις έσχατες λεπτομέρειες της ύπαρξης, «μέσω μιας ολοκληρωμένης ιεραρχίας που διασφαλίζει την τριχοειδή λειτουργία της εξουσίας» (ET, 226).

Ο περιορισμός της κυκλοφορίας των σωμάτων σημαίνει ότι αυτά οφείλουν να κατέχουν μια χωρική θέση προσδιορισμένη εκ των προτέρων. Οι μετακινήσεις τους καθορίζονται από ένα αυστηρό πλαίσιο, η αθέτηση του οποίου επιφέρει τιμωρία. Στο κέντρο κάθε σύγχρονου πειθαρχικού ελέγχου, συμπεριλαμβανομένου του ελέγχου της κυκλοφορίας του σώματος εν καιρώ πανδημίας, λειτουργεί ένας μικρός ποινικός μηχανισμός, η «κανονιστική κύρωση» (ET, 236), όπως την ονομάζει ο Φουκώ, ο οποίος τιμωρεί ένα σύνολο συμπεριφορών που αποκλίνουν απ' ό,τι εκείνος καθορίζει ως επιτρεπτό. Σκοπός του είναι η δημιουργία του πειθήνιου σώματος της πανδημίας μέσω του φόβου της ποινής, που στις μέρες μας είναι το χρηματικό πρόστιμο ή ακόμη και η φυλάκιση. Πέρα από την ποινικοποίηση της διαγωγής, υφίσταται και η ηθικοποίησή της. Η «ανέμελη» κυκλοφορία των σωμάτων δεν είναι μόνο ποινικά κολάσιμη, αλλά και ηθικά. Έτσι, το ανυπάκουο σώμα χαρακτηρίζεται ως «ανεύθυνο», σε αντιδιαστολή με το υπάκουο σώμα του «υπεύθυνου» πολίτη. Μπορεί να μην υπάρχουν ανεύθυνοι θεσμοί, υπάρχουν όμως ανεύθυνοι πολίτες! Η ατομικιστική ηθική του νεοφιλελευθερισμού απαιτεί από το άτομο να είναι κοινωνικά υπεύθυνο, τη στιγμή που ο ίδιος ο νεοφιλελευθερισμός υπονομεύει κάθε έννοια κοινωνικής ευαισθησίας και ευθύνης, όπως όταν, για παράδειγμα, καταλύει το κράτος πρόνοιας ή αρνείται σε πλήθος ατόμων τις συνθήκες μιας βιώσιμης ζωής εν γένει.

Η επιτήρηση των μετακινήσεων των σωμάτων ασκείται συνεχώς και αδιαλείπτως. Το σώμα επιτηρείται με σκοπό να διακοπούν οι επικίνδυνοι δίαυλοι επικοινωνίας. Η ατομικότητα που κατασκευάζει η πειθαρχία είναι αυτή του «εξατομικευμένου διατετραγωνισμού». Στο *Επιτήρηση και τιμωρία*, ο Φουκώ εξηγεί την πειθαρχική στρατηγική του «διατετραγωνισμού», ως την αυστηρή οριοθέτηση ενός χώρου, στον οποίο κάθε άτομο έχει τη δική του καθορισμένη θέση για να αποκλείεται η άσκοπη μετακίνησή του, η πιθανή εξαφάνισή του ή ο μη χρήσιμος και πολλές φορές επικίνδυνος συγχρωτισμός του με άλλα άτομα. Ο πειθαρχικός χώρος τείνει να διαιρεθεί σε τόσα τμήματα όσα και τα σώματα ή τα στοιχεία που κατανέμει: «Καθορίζονται θέσεις που απαντούν [...] στη διακοπή των επικίνδυνων δίαυλων επικοινωνίας» (ET, 164). Σκοπός είναι να εξαλειφθεί η διάχυτη κυκλοφορία των ατόμων, «η αχρείαστη και επικίνδυνη σύμπτυξή τους» (ET, 163), καθώς και να αποσυντεθεί η συγκεχυμένη μαζική ή φευγαλέα πληθυντικότητα. Ο «διατετραγωνισμένος» περιφραγμένος χώρος επιτρέπει να διακόπτεται κάθε επικίνδυνη επικοινωνία, να αξιολογείται και να κυρώνεται η συμπεριφορά του καθενός (ET, 163-164).

Εντός αυτής της τοπογραφίας των σωμάτων, ο καθένας «οδηγείται στη θέση του. Κι αν κινηθεί, τίθεται σε κίνδυνο η ζωή του, λόγω μόλυνσης ή τιμωρίας» (ET, 223). Η «ιεραρχική επιτήρηση» των σωμάτων λειτουργεί ασταμάτητα. Το βλέμμα βρίσκεται παντού σε επαγρύπνηση. Ο έλεγχος της κυκλοφορίας των σωμάτων και η πειθαρχή τους στους περιορισμούς που τους επιβάλλονται, επιτυγχάνεται μέσω της επιτήρησής τους. Πρόκειται για μια εκ του σύνεγγυς και σχολαστική παρακολούθηση. Έτσι, ενώ «η λέπτρα απαιτεί την απόσταση», η πανούκλα, όπως και η πανδημία του κορωνοϊού, «προϋποθέτει μια όλο και πιο επιδέξια προσέγγιση των ατόμων από την εξουσία, μια παρακολούθηση όλο και πιο σταθερή, όλο και πιο επίμονη» (MK, 103).

Η εξορία του λεπρού και ο περιορισμός της πανούκλας δεν αντιστοιχούν, σύμφωνα με τον Φουκώ, στο ίδιο «πολιτικό όνειρο». Το πολιτικό όνειρο που βρίσκεται πίσω από τη διαχείριση της λέπρας είναι το «όνειρο μιας καθαρής κοινότητας». Αντιθέτως, στη διαχείριση της πανούκλας είναι το «όνειρο μιας πειθαρχημένης κοινωνίας». Είναι το «όνειρο» μιας εξουσίας που, στο όνομα της ανάσχεσης του κινδύνου που διατρέχει ο πληθυσμός από τη μετάδοση του μολυσματικού ιού, ασκείται με εξαντλητικό και πλήρη τρόπο στο σύνολο της κοινωνίας, ανεμπόδιστα, καθιστώντας το αντικείμενο επί του οποίου ασκείται πλήρως διαφανές. Υπό μία έννοια, το πολιτικό όνειρο της πανωλόβλητης πόλης είναι η εξάλειψη της πολιτικής. Η πανωλόβλητη πόλη, όπως σημειώνει ο Φουκώ, «εκφράζει την ουτοπία της τέλεια κυβερνώμενης πόλης: είναι μια πόλη που τη διατρέχει ολόκληρη η ιεραρχία, η επιτήρηση, το βλέμμα, η γραφή· μια πόλη η οποία ακινητοποιείται κατά τη λειτουργία μιας εκτεταμένης εξουσίας που ασκείται με διακριτό τρόπο σε κάθε ατομικό σώμα» (ΕΤ, 226, τροποποιημένη μτφρ.). Η επιδημία της πανούκλας, «εκείνη τουλάχιστον που δεν έχει ακόμη εκδηλωθεί», αποτελεί, όπως υποστηρίζει ο Φουκώ, πρόσφορο πεδίο για έναν «ιδεατό τρόπο» άσκησης της πειθαρχικής εξουσίας. Όπως οι νομομαθείς που τοποθετούνταν φαντασιακά στη φυσική κατάσταση για να θέσουν σε λειτουργία, σύμφωνα με την καθαρή θεωρία, τα δικαιώματα και τους νόμους, αντίστοιχα και οι κυβερνώντες ονειρεύονταν την κατάσταση πανούκλας «για να δουν τις τέλειες πειθαρχίες να λειτουργούν» (ΕΤ, 227).

Η αντικατάσταση του μοντέλου της λέπρας από το μοντέλο της πανούκλας αντιστοιχεί σε μια πολύ σημαντική ιστορική διαδικασία, την οποία ο Φουκώ αποκαλεί «επιπόνηση των θετικών τεχνολογιών εξουσίας». Η αντίδραση στη λέπρα είναι μια «αρνητική αντίδραση», δηλαδή είναι μια «αντίδραση απόρριψης, αποκλεισμού κ.λπ.». Αντιθέτως, η αντίδραση στην πανούκλα ή στον κορωνοϊό σήμερα είναι μια «θετική αντίδραση». Αποτελεί μια αντίδραση που περιλαμβάνει τον εγκλεισμό, την παρατήρηση, τη διαμόρφωση γνώσης, τον πολλαπλασιασμό των αποτελεσμάτων της εξουσίας μέσα από τη συσσώρευση παρατήρησης και γνώσης. Συνιστά, όπως ισχυρίζεται ο Φουκώ, «το πέρασμα από μια τεχνολογία της εξουσίας η οποία διώκει, αποκλείει, εξορίζει, περιθωριοποιεί, καταπιέζει, σε μια εξουσία η οποία είναι τελικά μια θετική εξουσία, μια εξουσία που κατασκευάζει, μια εξουσία που παρατηρεί, μια εξουσία που γνωρίζει, μια εξουσία η οποία πολλαπλασιάζεται πατώντας στα ίδια τα αποτελέσματά της» (ΜΚ, 105-106).

Άποψη της παρούσας σύντομης επισκόπησης είναι ότι η διαχείριση της πανούκλας κατά τον 18^ο αιώνα, όπως και της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19 σήμερα, φέρνει μαζί τις δύο βασικές μορφές της βιοεξουσίας, δηλαδή της εξουσίας επί της ζωής, που, κατά τον Φουκώ, αναπτύχθηκε από τον 17^ο αιώνα και μετά. Η βιοεξουσία αντιπαράθεται στην κυρίαρχη εξουσία των προνεωτερικών κοινωνιών,⁵ σύμφωνα με την οποία ο μονάρχης είχε δικαίωμα ζωής και θανάτου επί των υπηκόων του. Η βιοεξουσία αναλύεται κατά κύριο λόγο στο τελευταίο κεφάλαιο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* (1976),⁶ το οποίο τιτλοφορείται «Δικαίωμα θανάτου και εξουσία επί της ζωής», και στην παράδοση της 17^{ης} Μαρτίου 1976 που περιλαμβάνεται στο βιβλίο *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*.⁷ Ως βιοεξουσία ορίζει ο Φουκώ την έκρηξη «διαφόρων και πολυάριθμων τεχνικών προκειμένου να επιτευχθεί η καθυπόταξη των σωμάτων και ο έλεγχος των πληθυσμών».⁸ Πιο συγκεκριμένα, η εξουσία επί της ζωής αναπτύχθηκε με

δύο βασικές μορφές. Η μία, που σχηματίστηκε κατά τα φαινόμενα πρώτη και αποκαλείται από τον Φουκώ «*ανατομοπολιτική του ανθρώπινου σώματος*»,⁹ επικεντρώνεται στις πειθαρχίες του σώματος, δηλαδή σε συστήματα ελέγχου που σκοπό έχουν να παράγουν υπάκουα σώματα. Άρα μιλάμε για μια πειθαρχική εξουσία που εστιάζει στο άτομο. Παράδειγμα αυτής της μορφής εξουσίας αποτελεί το μοντέλο διαχείρισης της πανούκλας που εμφανίστηκε στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, όπως περιγράψαμε παραπάνω. Η δεύτερη μορφή που λαμβάνει η βιοεξουσία είναι αυτή της «*βιοπολιτικής του πληθυσμού*» και αφορά παρεμβάσεις και ρυθμιστικούς ελέγχους που έχουν ως αντικείμενό τους, όχι το ατομικό σώμα, αλλά τη διαχείριση του πληθυσμού.¹⁰

Οι δύο μορφές βιοεξουσίας, η πειθαρχική εξουσία και η βιοπολιτική του πληθυσμού, συνδυάζονται στο μοντέλο διαχείρισης της πανούκλας. Ο συνεχής πειθαρχικός έλεγχος των σωμάτων ως τρόπος διαχείρισης της πανδημίας εντάσσεται, όπως μας λέει ο Φουκώ, σε «*μία προσπάθεια μεγιστοποίησης της υγείας, της ζωής, της μακροζωίας, της δύναμης των ατόμων*. Κατά βάθος, ο σκοπός είναι να παραχθεί ένας υγιής πληθυσμός» (ΜΚ, 103). Αντίστοιχα, αυτό που βλέπουμε κατά την περίοδο της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19 είναι η γιγάντωση της άσκησης της πειθαρχικής εξουσίας, η οποία, στο όνομα της υγείας του πληθυσμού και της ανάπτυξης συγκεκριμένων στρατηγικών, ελέγχει, αποκλείει, περιορίζει το ανθρώπινο σώμα. Σκοπός ή πολιτικό «όνειρο» της εξουσίας κατά τη διαχείριση της τρέχουσας πανδημίας είναι, στο όνομα της διατήρησης της ζωής και της αποφυγής του θανάτου, η παραγωγή υπάκουων, πειθαρχημένων σωμάτων. Ως εκ τούτου, αυτό που καθίσταται εμφανές από μια τέτοια διαχείριση είναι ότι εξακολουθούμε να διαβιούμε εντός εκείνου του συστήματος εξουσίας που εγκαινιάστηκε από την πολιτική και ιατρική διοίκηση της πανούκλας στις απαρχές της νεωτερικότητας και που εδράζεται στο δίπτυχο ζωή-πειθαρχία.

Στη διάλεξή του «*Τι είναι κριτική; Κριτική και διαφωτισμός*» που έδωσε στη Γαλλική Φιλοσοφική Εταιρεία στις 27 Μαΐου 1978, ο Φουκώ ισχυρίζεται ότι η κυβερνολογικοποίηση (*gouvernementalisation*) των κοινωνιών της ευρωπαϊκής Δύσης από τον 16^ο αιώνα και έκτοτε δεν μπορεί να διαχωριστεί από το ερώτημα «*πώς να μην κυβερνάται κάποιος;*». Το περιεχόμενο αυτού του ερωτήματος αναλύεται από τον Φουκώ ως εξής: «*πώς να μην κυβερνηθούμε κατ' αυτόν τον τρόπο, από εκείνους, στο όνομα αυτών των αρχών, για τέτοιους στόχους και μέσω τέτοιων διαδικασιών, όχι έτσι, όχι γι' αυτό, όχι από αυτούς*». ¹¹ Συνεπώς, μαζί με την «*αληθινή έκρηξη της τέχνης της διακυβέρνησης των ανθρώπων*», γεννιέται «*ένα είδος γενικής πολιτισμικής μορφής*», που περιλαμβάνει συγχρόνως «*ηθική και πολιτική στάση, τρόπο του σκέπτεσθαι κ.λπ.*», το οποίο ο Φουκώ αποκαλεί «*τέχνη του να μην κυβερνάται κάποιος ή ακόμη τέχνη του να μην κυβερνάται κατ' αυτόν τον τρόπο και με αυτό το τίμημα*». ¹²

Κατά συνέπεια, απέναντι σε μια νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση της πανδημίας που εξαντλείται κατά κύριο λόγο στην εφαρμογή και αυστηρή τήρηση μιας σειράς πειθαρχικών μέτρων, τα οποία καλούνται να ισοσκελίσουν την απροθυμία ή και ανικανότητά της να προστατέψει εμπράκτως τη ζωή, κυρίως όσες ζωές βρίσκονται σε συνθήκες αυξημένης επισφάλειας, μπορούμε άραγε να υποστηρίξουμε έναν άλλο τρόπο διαχείρισης της πανδημίας που δεν θα αποβλέπει στην καθυστόπαση των σωμάτων; Με άλλα λόγια, μπορεί να υπάρξει μια «*εναλλακτική πολιτική του βίου*», όπως αναρωτιέται ο Παναγιώτης Σωτήρης στο άρθρο του

«Υπάρχει δημοκρατική βιοπολιτική;»,¹³ μια άλλη βιοπολιτική, που θα «συνδυάζει την ατομική και συλλογική μέριμνα με όρους που δεν παραπέμπουν στον εξαναγκασμό»; Αυτό θα σημαίνει, για τον ίδιο, ότι οι αποφάσεις για τον αυτοπεριορισμό της κίνησης στη διάρκεια μιας επιδημίας [...] δεν θα λαμβάνονταν υπό τον φόβο της τιμωρίας, αλλά στο πλαίσιο μιας δημοκρατικά συζητημένης συλλογικής απόφασης». Ο φόβος, η αδράνεια και η υπακοή των πολιτών θα μπορούσαν να παραχωρήσουν τη θέση τους στη συλλογική προσπάθεια, την αμοιβαία συμπαράσταση και βοήθεια, την αλληλεγγύη και τη φροντίδα.¹⁴

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Michel Foucault, «Ο Νίτσε, η γενεαλογία, η ιστορία», στο ίδιο, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, μτφρ. Δημήτρης Γκιννοσάτης, επιμ. Πολυτίμη Γκίκα, Πλέθρον, Αθήνα 2003, σ. 52.

2. Μισέλ Φουκώ, *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1974-1975*, μτφρ. Σωτήρης Σιαμανδούρας, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2010 (εφεξής: ΜΚ).

3. Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011 (εφεξής: ΕΤ).

4. Eugene Thacker, «The Shadows of Atheology: Epidemics, Power and Life after Foucault», *Theory, Culture and Society*, τόμ. 26, τχ. 6, 2009, σ. 149.

5. Στο «Κυβερνολογική (Διάλεξη της 1ης Φεβρουαρίου 1978)», ο Φουκώ υποστηρίζει ότι, αντί η κοινωνία της κυριαρχίας να έχει αντικατασταθεί από μια πειθαρχική κοινωνία και στη συνέχεια από μια κοινωνία της διακυβέρνησης, στην πραγματικότητα, έχουμε ένα τρίγωνο: κυριαρχία, πειθαρχία και κυβερνητική διαχείριση, μια κυβερνητική διαχείριση που έχει ως πρωταρχικό της στόχο τον πληθυσμό και ως ουσιώδη μηχανισμό της τα συστήματα ασφαλείας (Michel Foucault, «Κυβερνολογική (Διάλεξη της 1ης Φεβρουαρίου 1978)», στο ίδιο, *Φυλακή / Κυβερνολογική: Δύο κείμενα*, μτφρ.-επίμ.-σημ. Δημήτρης Κόρος, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσ/νίκη 2017, σ. 83).

6. Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011.

7. Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια, πρόλ. Στέφανος Ροζάνης, Ψυχογιός, Αθήνα 2002.

8. Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 163.

9. Στο ίδιο, σ. 162.

10. Βέβαια, στη σειρά των διαλέξεων που δίνει ο Φουκώ στο Κολέγιο της Γαλλίας κατά τα έτη 1978 και 1979, η εξουσία επί της ζωής εξετάζεται πλέον εντός του πλαισίου μιας τεχνολογίας της διακυβέρνησης, έτσι ώστε να υφίσταται μια μετατόπιση του ενδιαφέροντός του από τη βιοεξουσία στην κυβερνολογική.

11. Michel Foucault, *Τι είναι κριτική*; μτφρ. Θανάσης Λάγιος, Πλέθρον (σειρά: Μικρόκοσμος), Αθήνα 2016, σ. 12.

12. Στο ίδιο, σσ. 12-13.

13. Παναγιώτης Σωτήρης, «Υπάρχει δημοκρατική βιοπολιτική;», *in.gr*, 5 Μαρτίου 2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.in.gr/2020/03/05/aropsi/yparxei-dimokratiki-viopolitiki/?fbclid=IwAR39qVALU968OgyWlGj8lE_oERR_xAWlwwirI6Q3EojYXosHfRriF6oKMiy

14. Ευχαριστώ θερμά τη φίλη Κική Καψαμπέλη για τη γλωσσική επιμέλεια του παρόντος κειμένου.

Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου

ΤΟΠΙΚά / 10'

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ / ΑΘΗΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ / ΚΩΣΤΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ / ΘΑΝΑΣΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ / ΝΙΚΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ / ΒΑΛΙΑ ΑΡΑΝΙΤΟΥ / ΑΡΓΥΡΗΣ ΑΡΧΑΚΗΣ / ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ / ΦΩΤΕΙΝΗ ΒΑΚΗ / ΑΡΓΥΡΩ ΒΑΤΑΚΗ / ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΒΛΑΝΤΩΝΗ / ΕΦΗ ΓΑΖΗ / ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ / ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΓΟΥΤΣΟΣ / ΙΛΕΙΑΝΑ ΔΗΜΑΔΗ / ΟΡΕΣΤΗΣ ΔΙΔΥΜΙΩΤΗΣ / ΚΥΡΚΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ / ΚΩΣΤΑΣ ΔΟΥΖΙΝΑΣ / ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΡΟΣΟΣ / ΕΛΛΗ ΔΡΟΥΛΙΑ / ΝΙΚΟΣ ΕΡΗΝΑΚΗΣ / ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΖΗΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ / ΒΑΣΙΛΗΣ ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΣ / ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΙΝΤΖΙΔΗΣ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΒΟΥΛΑΚΟΣ / ΜΑΚΗΣ ΚΑΒΟΥΡΙΑΡΗΣ / ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ / ΡΑΝΙΑ ΚΑΛΑΝΤΖΗ / ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ / ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΟΠΟΥΛΟΣ / ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΥΔΑΣ / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΤΣΙΡΗ / ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΛΗΣ / ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΟΡΩΝΑΙΟΥ / ΑΛΙΚΗ ΚΟΥΣΦΟΛΟΓΟΥ / ΗΛΙΑΣ ΚΟΥΒΕΛΑΣ / ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΟΥΓΙΟΥΜΟΥΤΣΑΚΗ / ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΥΖΕΛΗΣ / ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΤΣΙΑΡΑΣ / ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ / ΘΕΩΝΗ ΚΟΥΦΟΝΙΚΟΛΑΚΟΥ / ΠΑΤΡΙΤΣΙΑ ΚΥΠΡΙΑΝΙΔΟΥ / ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ / ΒΑΣΙΑΝΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ / ΚΩΣΤΑΣ ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ / ΠΕΤΡΟΣ ΛΙΝΑΡΔΟΣ ΡΥΛΜΟΝ / ΝΑΣΙΑ ΛΙΝΑΡΔΟΥ-ΜΠΛΑΝΣΕ / ΘΩΜΑΣ ΜΑΛΟΥΤΑΣ / ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΑΡΑΤΟΣ / ΚΙΜΩΝ ΜΑΡΚΑΤΟΣ / ΜΑΡΙΝΑ ΜΑΡΟΠΟΥΛΟΥ / ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ / ΦΙΟΡΗ-ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ / ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ / ΑΘΗΝΑ ΜΙΧΑΛΑΚΕΑ / ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΙΧΟΣ / ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ / ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΠΑΡΤΣΙΔΗΣ / ΣΟΦΙΑ ΜΠΕΜΠΕΖΑ / ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ / ΜΙΧΑΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗΣ / ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ / ΜΑΡΩ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΜΑΛΟΥΤΑ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ / ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΙΔΗΣ / ΑΝΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΠΙΣΚΟΠΑΝΗ / ΜΕΛΙΑ ΠΟΥΡΗ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΡΩΙΜΟΣ / ΣΠΥΡΟΣ ΡΑΓΚΟΣ / ΕΛΕΝΗ ΡΕΘΥΜΙΩΤΑΚΗ / ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΑΓΚΡΙΩΤΗΣ / ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΙΜΟΣ / ΝΤ. ΒΑΝΣ ΣΜΙΘ / ΛΟΪΖΟΣ ΣΟΦΟΣ / ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΠΟΥΡΔΑΛΑΚΗΣ / ΠΕΤΡΟΣ-ΙΩΣΗΦ ΣΤΑΝΓΚΑΝΕΛΛΗΣ / ΑΡΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ / ΠΑΤΤΥ ΣΧΟΙΝΑ / ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ / ΓΙΟΑΧΙΜ ΤΑΪΣΕΝ / ΝΙΚΟΣ ΤΖΑΝΑΚΗΣ / ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΤΖΑΡΕΛΛΑΣ / ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΑΚΙΣΤΡΑΚΗ / ΝΙΚΟΛΑΣ ΤΣΑΦΤΑΡΙΔΗΣ / ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΜΟΥΡΗΣ / ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΙΡΜΠΑΣ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ / ΤΕΛΗΣ ΤΥΜΠΑΣ / ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ / ΓΙΑΝΝΗΣ ΦΛΥΤΖΑΝΗΣ / ΜΑΓΔΑ ΦΥΤΙΛΗ / ΝΙΚΟΣ ΦΩΚΑΣ / ΠΑΥΛΟΣ ΧΑΡΑΜΗΣ / ΕΛΕΝΑ ΨΥΛΛΑΚΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΠΟΛΑ ΚΑΠΟΛΑ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΥΖΕΛΗΣ, ΟΡΕΣΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

νήσος